

UČENICI KAO AKTERI U PREVENCIJI VRŠNJAČKOG NASILJA U ŠKOLI¹

Marija MARKOVIĆ²

Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet, Departman za pedagogiju

Učenici imaju važnu ulogu u stvaranju školske klime koja ne podržava nasilje, s obzirom na to da su češće od nastavnika prisutni kada se ono dešava i svesni njegove učestalosti. Pokazalo se da uključivanje učenika u program prevencije nasilja doprinosi pozitivnim rezultatima njegove primene. Veoma je važno da učenici postanu svesni sopstvene uloge u situacijama nasilja i da razvijaju odgovarajuće socijalne veštine koje će im omogućiti da adekvatno reaguju. Rad ima za cilj da ukaže na značaj angažovanja učenika u okviru interventnih i preventivnih programa realizovanih u školskom kontekstu. U radu se ističu načini na koje učenici mogu biti angažovani u prevenciji nasilja i predstavljaju neki od programa prevencije nasilja u kojima su učenici imali ključnu ulogu.

Ključne reči: vršnjaci, škola, nasilje u školi, prevencija, intervencija

UVOD

Nasilje u školi predstavlja fenomen koji je dugogodišnji pratilac školovanja mnoge dece. Izučavanje vršnjačkog nasilja (bullying) počelo je u Norveškoj ranih sedamdesetih godina prošlog veka. Od tada do danas nastalo je obilje literature ne samo u Skandinaviji, već u gotovo svim zemljama sveta. Veći deo literature odnosi se na objašnjavanje učestalosti i prirode ovog fenomena, kao i na primenu i evaluaciju određenih programa prevencije i intervencije sa ciljem odabira najboljeg pristupa rešavanju

1 Rad je proistekao iz projekata „Održivost identiteta Srba i nacionalnih manjina u pograničnim opštinama istočne i jugoistočne Srbije“ br. 179013 (2011-2014), čiju realizaciju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2 E-mail: marija.markovic@filfak.ni.ac.rs

problema nasilja u konkretnoj školi. Neki od ovih programa prvenstvenu ulogu u prevenciji nasilja vide u promeni svesti učenika i njihovom direktnom uključivanju u preventivne aktivnosti na nivou škole.

Za najveći broj dece škola je primarni kontekst u kome se nasilje dešava. To je zato što škola pruža brojne mogućnosti za interakciju sa vršnjacima. Stoga, da bi se razumelo vršnjačko nasilje mora se razmotriti uloga vršnjaka iz odeljenja, jer su oni ključni agensi u procesu socijalizacije u ovom kontekstu.

Odnos učenika prema nasilničkom ponašanju i viktimizaciji

Učenici igraju važnu ulogu u stvaranju okruženja u kome se toleriše nasilje. Oni su češće pre samih nastavnika i školskog osoblja svesni toga ko su nasilnici i mogu imati različite stavove u pogledu potrebe i mogućnosti sopstvenog intervenisanja u situacijama nasilja. Štaviše, učenici su možda najvažniji izvor informacija s obzirom na to da se nasilje najčešće dešava bez prisustva odraslih (Greene, 2003; Hanish et al., 2004).

Odnos koji učenici imaju prema nasilničkom ponašanju vršnjaka iz odeljenja pod uticajem je određenih faktora. Na osnovu pregleda literature u ovoj oblasti (Baldry, 2005; Camodeca & Goossens, 2005; Dijkstra, Lindenberg, & Veenstra, 2008; Greene, 2003; Hanish et al., 2004; Lodge & Frydenberg, 2005; Mishna & Alaggia, 2005; Rodkin, 2004; Stephenson & Smith, 2002) prevashodno možemo izdvojiti sledećih pet faktora koji imaju snažan uticaj na ponašanje drugih učenika iz odeljenja u situacijama vršnjačkog nasilja. To su: struktura odeljenja i njegova neformalna organizacija, karakteristike odeljenskih normi, stavovi koje učenici koji prisustvuju nasilju imaju prema nasilju i viktimizaciji, pol učenika i iskustva prethodne viktimizacije. Ukratko će biti opisani načini uticaja navedenih faktora.

a) Struktura odeljenja i njegova neformalna organizacija

Kada razmotrimo socijalne interakcije dece u školi, može se uočiti da se učenici grupišu i bivaju grupisani od strane odraslih s ciljem međusobnog zbližavanja. Najčešće dolazi do zbližavanja dece u odeljenju na osnovu tri vrste zajedničkih karakteristika (Rodkin, 2004). Prvo, deca koja se slično

ponašaju i/ili imaju slične ciljeve i stavove verovatno će biti u istoj grupi. Drugo, grupe se formiraju na osnovu nekih demografskih karakteristika, uključujući pol, etničku pripadnost, uzrast i socijalni status. Treće, grupe se formiraju zbog zajedničkih interesa i iz zabave, uključujući i učešće u istim vannastavnim aktivnostima i zajedničko posećivanje određenih mesta i ustanova. Deca u istim grupama, takođe, postaju sve sličnija tokom vremena, verovatno zbog zajedničkog usvajanja grupnih normi i standarda.

Dečije grupe se razlikuju u pogledu unutrašnje organizacije (Rodkin, 2004). Neke od njih su hijerarhijske, sa jednim liderom, malim brojem njegovih pomagača i mnogobrojnim sledbenicima koji pripadaju nižim nivoima socijalnog statusa. Ostale su egalitarnog karaktera i manje su izdiferencirane po socijalnom statusu. Neke grupe odražavaju dominantne društvene vrednosti, dok druge pružaju socijalno utočište za decu koja se opiru socijalnim vrednostima odraslih.

Kada se posmatra socijalni status nasilnika, može se uočiti da su neki nasilnici bez prijatelja i usamljeni, drugi su prihvaćeni, ali samo u malim, perifernim socijalnim mrežama, koje se sastoje uglavnom od nepopularne, agresivne dece, kakav je najčešće i sam nasilnik (Hanish et al., 2004; Rodkin, 2004). Bilo da ih karakteriše izolovanost ili prihvatanje od strane devijantnih vršnjaka, vršnjački odnosi nepopularnih nasilnika mogu podsticati njihovo dalje nasilničko ponašanje. Nasilnici koji dobijaju podršku druge nasilne dece na taj način dobijaju svojevrsnu obuku u pogledu načina manifestovanja takvog ponašanja. S druge strane, nasilničko ponašanje, bar u nekim prilikama, može biti motivisano time da se impresioniraju druga deca, tj. da se impresioniraju posmatrači (Stephenson & Smith, 2002).

Žrtve takođe imaju probleme u svojim odnosima sa vršnjacima, to jest, često bivaju od njih odbačene. Za razliku od nasilnika, žrtve najčešće imaju nekoliko bliskih prijatelja koji su sličnog, niskog socijalnog statusa u vršnjačkoj grupi, što im otežava da zaštite žrtvu od napada drugih (Hanish et al., 2004).

Generalno, broj i kvalitet prijateljstava koje pojedinac ima deluju kao zaštitni faktori od viktimizacije. Istraživanja pokazuju da socijalna podrška igra zaštitnu ulogu među učenicima (Holt & Espelage, 2007; Pellegrini & Long, 2004; Storch et al., 2003). Mladi koji imaju prijatelje, a posebno

prijatelje koji su jaki i popularni, obeshrabruju nasilnika da se okomi na njih. Ako i napadne dete koje je prihvaćeno u vršnjačkoj grupi, javlja se realna mogućnost da će nasilnik biti osujećen u pokušaju i time će i sam naići na vršnjačko neodobravanje. Zato nasilnici najčešće biraju decu koja nemaju snažnu vršnjačku podršku i imaju nizak socijalni status među vršnjacima.

b) Odeljenske norme

Od odeljenskih normi u značajnoj meri zavisi da li će takvo ponašanje biti pozitivno ocenjeno od strane dece. Ukoliko se među učenicima u odeljenju neguje klima koja pozitivno vrednuje nasilničko ponašanje, moguće je da se učenici uključuju u takve oblike neadekvatnog ponašanja upravo da bi zadobili odobravanje i naklonost vršnjaka. Značajan efekat odeljenskih normi na vršnjačku prihvaćenost može se pripisati nasilničkom ponašanju popularnih učenika. Od toga da li su vršnjaci visokog socijalnog statusa uključeni u nasilničko ponašanje zavisice da li će ono biti smatrano prihvatljivim ponašanjem od strane ostalih učenika u odeljenju (Dijkstra, Lindenberg, & Veenstra, 2008). Negativne konotacije nasilničkog postupka bivaju umanjene u očima posmatrača ako takvo ponašanje doprinosi ostvarivanju nekog individualnog cilja. Takav uticaj popularnog učenika ostvaruje se putem indirektno podrške koju dobija od učenika koji sa odobravanjem posmatraju njegovo nasilničko ponašanje.

Prijavlivanje nasilja od strane same žrtve takođe zavisi od uticaja određenih faktora. Autori Mišna i Alagia (Mishna & Alaggia, 2005) identifikovali su sedam faktora koji ograničavaju detetovu spremnost da zatraži pomoć odraslih. To su: tajnost nasilja, nemoć žrtve, samookrivljivanje žrtve, strah od osвете, ranjivost deteta, strah od gubitka ako je nasilnik njihov prijatelj i od razočarenja u pogledu efikasnosti intervencija odraslih.

Sledeći praktični principi (Mishna & Alaggia, 2005) mogu da posluže kao smernica učenicima kako da prijave nasilje i da im pomognu da shvate da prijavljivanje nasilja ima pozitivne ishode:

- stvarati podsticajno socijalno okruženje koje utiče na smanjenje učestalosti i ozbiljnosti vršnjačkog nasilja;
- prepoznati moguće znake vršnjačke viktimizacije;

- uspostaviti odnos sa učenicima koji će ih ohrabriti da samoinicijativno prijavljuju nasilnika;
- predvideti i smanjiti stres žrtve usled prijavljivanja nasilja;
- slušati, razumeti i poštovati iskustva deteta;
- razmotriti zakonske obaveze u pogledu izveštavanja o nasilju, etička pitanja i pitanja poverljivosti informacija o nasilju;
- razmotriti mogućnosti delovanja na višestruke i složene faktore koji utiču na prijavljivanje nasilja;
- raditi sa učenicima kako bi im se pomoglo da se adekvatno ponašaju prema vršnjacima koji prijavljuju nasilje.

c) Stavovi posmatrača prema nasilju i viktimizaciji

Održavanju nasilničkog ponašanja pogoduje vršnjačko okruženje budući da se nasilje gotovo uvek javlja u prisustvu vršnjaka koji nisu ni nasilnici ni žrtve (u literaturi određeni kao „posmatrač“). Ti posmatrači zauzimaju različite uloge u nasilju. Oni mogu ohrabriti ili obeshrabriti ispoljavanje nasilničkog ponašanja prema vršnjacima. Neki posmatrači će pružiti podršku nasilniku kroz aktivno i jasno ohrabrivanje njegovog nasilničkog ponašanja. Drugi će nasilnika podržati na manje aktivan način. Međutim, čak i pasivni posmatrači doživljavaju se od strane nasilnika i žrtve kao oni koji pružaju podršku nasilničkom ponašanju. Samo mali broj dece će jasno izraziti svoje neodobravanje nasilničkog ponašanja (Greene, 2003).

Većina učenika koji aktivno ili pasivno podržava nasilnika, međutim, generalno ne odobrava nasilničko ponašanje (Camodeca & Goossens, 2005; Greene, 2003; Lodge & Frydenberg, 2005). Za neku decu, podrška nasilniku i/ili neintervenisanje izazvani su strahom da ukoliko izraze svoja osećanja da je nasilje štetno i nezasluženo, mogu zauzvrat izazvati gnev nasilnika i ostalih vršnjaka koji podržavaju nasilničko ponašanje. Drugi učenici, pak, veruju da viktimizirana deca zaslužuju da budu žrtve nasilja zato što su „slaba“ ili imaju druge nepoželjne karakteristike, dok neki učenici smatraju da ih se nasilje ni ne tiče. Neka deca možda ne intervenišu jer smatraju da nemaju dovoljno znanja i odgovarajuće veštine koje će im omogućiti da to efektivno učine.

Uočeno je, takođe, da postoje različiti obrasci ponašanja nasilnika ili žrtava kada su druga deca u tim ulogama. Oni učenici koji su i sami često u ulozi nasilnika, kada prisustvuju zlostavljanju druge dece, najčešće podstiču nasilje time što mu se ne protive, ili ga jednostavno ignorišu. Međutim, uočeno je da se neki nasilnici odlučuju i da se obrate nastavniku za pomoć. Što se tiče uključenosti u nasilje u ulozi žrtve, obrazac je manje očigledan. Zbog straha koji je zasnovan na prethodnom negativnom iskustvu da se ne može mnogo toga uraditi, uloga žrtve ne vodi ka tome da se pomogne drugoj žrtvi. Dakle, žrtve najčešće ne intervenišu direktno u situacijama nasilja, putem suprotstavljanja nasilju ili pomaganja žrtvama. Međutim, zanimljivo je primetiti da one ipak češće nego deca koja nisu viktimizirana nastoje da pomognu drugoj žrtvi tako što će se, na primer, obratiti nastavniku za pomoć.

d) Pol i iskustva prethodne viktimizacije

Pored delovanja prethodno navedenih faktora, treba imati u vidu i još neke. Na primer, utvrđeno je da pol i iskustva prethodne viktimizacije mogu imati uticaj na odnos koji učenici imaju prema nasilju i viktimizaciji. Jedno istraživanje sprovedeno u italijanskim školama ukazuje da postoji razlika u pogledu pola učenika u odgovoru na nasilničko ponašanje vršnjaka (Baldry, 2005). Ponašanje posmatrača povezano je sa polom kao i sa sopstvenim prethodnim iskustvima viktimizacije i/ili nasilničkog ponašanja. Devojčice su češće od dečaka sklone da podrže žrtve, dok za dečake postoji veća verovatnoća da podstiču nasilnika ili jednostavno ignorišu njegovo nasilničko ponašanje.

e) Ponašanje odraslih

Osim prethodno navedenih faktora, još jedan značajan činilac koji doprinosi neadekvatnom ponašanju dece u situacijama nasilja među vršnjacima jeste činjenica da odrasli (nastavnici, direktori i roditelji) ignorišu, pasivno podržavaju ili čak i sami učestvuju u nasilničkom ponašanju.

Programi prevencije nasilja koji prvenstveno angažuju učenike

Školski programi za suzbijanje vršnjačkog nasilja međusobno se razlikuju u pogledu toga kome su namenjeni, odnosno ko su glavni akteri koji će sprovesti predložene preventivne i interventne mere. Stoga, postojeće preventivne i interventne programe možemo klasifikovati u sledeće kategorije (Popadić, 2009): 1) programi koji se zasnivaju na radu sa nasilnicima; 2) programi namenjeni žrtvama; 3) programi namenjeni vršnjacima; 4) programi namenjeni nastavnicima; 5) celoškolski programi.

Prethodnih godina u nekim zemljama učinjeni su pokušaji da se osmisle i realizuju programi prevencije nasilja u školi koji se prvenstveno oslanjaju na aktivnost učenika. Kada je reč o programima koji angažuju isključivo vršnjake u cilju smanjenja nasilja, može se uočiti da se u njima koriste različiti načini za aktiviranje i osnaživanje dotle pasivnih posmatrača (Salmivalli, 1999): osveščivanje nasilja kao grupnog fenomena u kome svaki učenik igra određenu ulogu, osveščivanje sopstvene uloge u nasilju, praktikovanje adekvatnog odgovora na nasilje (npr. putem igranja uloga), vršnjačko savetovanje i restrukturiranje odeljenja. Restrukturiranje odeljenja se odnosi na mere kojima se nastoji direktno izmeniti sociometrijska struktura grupe, na primer putem premeštanja u drugo odeljenje pripadnika nasilnikove „klike“. Kako bismo putem praktičnih primera pokazali načine na koje vršnjaci mogu aktivno delovati kao akteri u prevenciji nasilja, opisaćemo neke od programa koji prvenstveno angažuju vršnjake u cilju smanjenja nasilja. Osnovni kriterijumi pri selekciji programa bili su tip pristupa svojstven programu i njegova efikasnost. Kada je reč o pristupu, prva dva programa zasnivaju se na principima vršnjačkog savetovanja, dok se treći odnosi na osveščivanje nasilja kao grupnog fenomena u kome svaki učenik igra određenu ulogu, osveščivanje sopstvene uloge u nasilju i praktikovanje adekvatnog odgovora na nasilje. Primena ovih programa dala je pozitivne rezultate u pogledu intervencije i prevencije vršnjačkog nasilja (Menesini et al., 2003; Naylor & Cowie, 1999; Salmivalli, 2001).

Kada razmišljamo o mogućim strategijama intervencije, potrebno je imati u vidu da se deci objasni u čemu se ogleda značaj njihovog intervenisanja protivljenjem nasilniku ili pozivanjem nastavnika. Čak i ako učenici sami nisu nasilnici, to ne znači da su spremni (ili sposobni) da ga zaustave.

Većina učenika može se protiviti nasilju, ali joj nedostaje hrabrosti ili odgovarajućih veština potrebnih da bi intervenisala, posebno ukoliko smatra da će biti usamljena u svom pokušaju da zaustavi nasilje. U tom smislu, podsticanje učenika da intervišu i pomognu svojim vršnjacima ili prijateljima putem primene strategija vršnjačke podrške je koristan način preventivnog i interventnog delovanja bez stigmatizacije učenika (Cowie, 1999).

Jedan takav pristup, zastupljen u programima koji se jednim imenom mogu označiti kao *Programi vršnjačkog mentorstva* (Peer mentoring programmes), podrazumeva da se putem angažovanja obučenih vršnjaka izazovu promene školske klime, odnosno doprinese stvaranju klime koja neće podsticati nasilje. Maskel (Maskell, 2002) na osnovu analize dosadašnje primene programa vršnjačkog mentorstva izvodi zaključke o samom pristupu i ukazuje na osnovne pretpostavke njegove uspešne primene.

Osnovna pretpostavka od koje se u ovom pristupu polazi jeste da je učenicima lakše da, u manje formalnim okolnostima od onih koje karakteriše odnos nastavnik–učenik, uspostave odnos podrške sa vršnjacima. Učenici koji se angažuju kao vršnjaci mentori prethodno prolaze adekvatnu obuku. Obuka se prilagođava svakoj grupi učenika, s obzirom na različite početne veštine. Takođe se smatra korisnim i osnažujućim što učenici koji su već prošli obuku mogu da realizuju proces obuke sa novim polaznicima.

Sistem vršnjačkog mentorstva dostupan je svim učenicima. Vršnjaci mentori obično rade u parovima, sa malim grupama, razgovaraju o različitim temama, najčešće o prijateljstvu, i posvećeni su svakom članu grupe. Kada nastanu problemi, članovi grupe imaju „druga“ koga će pitati za savet i podršku. Oni mogu da ponude posebnu obuku ukoliko je učenici ili nastavnici zahtevaju, kao što je upravljanje besom, tehnika suočavanja sa stresom, veština povećanja nivoa samopoštovanja. Na ovaj način jasno se stavlja do znanja da je podrška dostupna svim učenicima i vršnjaci mentori mogu modelovati ponašanje pružanja podrške koje drugi mogu da nauče. Vršnjaci mentori mogu dalje uvežbavati veštine koje im pomažu da saslušaju nasilnika i žrtvu. Oni mogu da sarađuju sa nastavnicima i koriste njihovu podršku u pogledu nadzora. Mogu da nauče i koriste veštine medijacije koje će im biti od koristi u odgovarajućim situacijama. Oni mogu da koriste mentorstvo da pruže podršku i budu tačka oslonca za pojedince tokom dugog vremenskog perioda.

U pogledu efekata primene programa vršnjačkog mentorstva utvrđeno je da učestvovanje u njima pozitivno utiče i na mentore i na one koje su ih vodili. Kod učenika koji su bili u ulozi mentora uočene su pozitivne promene u moralnom rasuđivanju, razvoju empatije, odnosu prema školi i povećanoj odgovornosti. Razvijeni su i veštine rešavanja konflikata mirnim putem. Kod učenika kojima su mentori pružali podršku utvrđeni su pozitivni stavovi prema školi, vezanost za školu i vršnjake, veće samopouzdanje, smanjenje negativnih posledica nasilja po žrtve, bolje ocene i školsko postignuće, razvoj socijalnih veština i sl. (Karcher, 2007; King et al., 2002). U pogledu redukovanja nasilja, najveći pozitivan efekat uočen je u smanjenju negativnih posledica po žrtve nasilja. Takođe, utvrđeno je da je nakon njihove primene došlo do poboljšanja školske klime u celini i stvaranja socio-emocionalnih uslova iskazivanja brige za druge (Naylor & Cowie, 1999).

Kampanja koju vode vršnjaci protiv nasilja u školi (Peer-led intervention campaign against school bullying) (Salmivalli, 2001) je još jedan model koji angažuje učenike u cilju prevencije vršnjačkog nasilja. Program je realizovan u starijim razredima osnovne škole na jugu Finske. Populacija iz koje je uzet uzorak su bili učenici sedmog i osmog razreda, a programom je obuhvaćeno 12 školskih odeljenja i 196 učenika (89 devojčica i 107 dečaka). Središnji deo aktivnosti u okviru interventne kampanje je bio organizovan u periodu od nedelju dana, u kome je u čitavoj školi i u svakom pojedinačnom odeljenju organizovan niz događaja i aktivnosti. U svim delovima kampanje, vršnjaci savetnici naglašavali su odgovornost svakog pojedinca, kao i njihov potencijal da utiču na to da li će se nasilje dešavati u njihovoj školi ili odeljenju. Rezultati evaluacije su pokazali da je primena programa dovela do pozitivnih ishoda prevashodno kod devojčica. Nakon primene programa uočeno je smanjenje učestalosti nasilja, a učenice su bile osposobljene da adekvatno odgovore na nasilje u odeljenju, kada se ono javi. Nasuprot tome, među dečacima je došlo do povećanja pozitivnih stavova prema nasilju. Kada su sami učenici upitani da procene korisnost kampanje, devojčice su je pozitivnije ocenile od dečaka. Takođe, uočeno je da i same žrtve nasilja imaju pozitivne stavove prema intervenciji i smatraju je korisnom.

Salmivalli (Salmivalli, 2001) smatra da se uočene polne razlike mogu objasniti činjenicom da su vršnjaci savetnici koji su sprovodili kampanju bile samo devojčice. Autorka smatra da dečacima adolescentima možda predstavlja problem da se ozbiljno uključe u kampanju koju predvode

devojčice, koje su istog uzrasta ili samo malo starije od njih. Takođe, način na koji je rešavan problem (male grupne diskusije bile su centralni deo cele kampanje) verovatno nije način koji odgovara dečacima kada je reč o razmatranju problema socijalne interakcije, jer ga mogu doživljavati kao nešto što je svojstveno devojčicama. Verovatno je dečacima, bar onima aktivno uključenim u nasilje, potrebno nešto drugo osim diskusije da bi se zaustavilo nasilje (na primer, stroga pravila i jasne sankcije).

Dodatnim ograničenjem u pogledu sagledavanja efekata programa autorka smatra činjenicu da je u uzorku dece koja su učestvovala u intervenciji bilo veoma malo žrtava među dečacima u školi. Stoga zaključak, da ova vrsta kampanje nije uspešna za dečake autorka smatra ishitrenim i ukazuje na potrebu za ponavljanjem istraživanja na drugom uzorku. Osim toga, činjenica da su savetnici prevashodno bile devojčice pokazuje da se dečaci nerado odlučuju da aktivnije učestvuju u aktivnostima prevencije nasilja koje predvode devojčice koje su istog uzrasta kao oni ili malo starije od njih. Takođe, autorka napominje da je moguće da uočeni pozitivni efekti intervencije ne odgovaraju u potpunosti realnom stanju. Takvi rezultati se barem delimično mogu objasniti time da su žrtve jednostavno prestale da prijavljuju da su zlostavljane jer su htele da izbegnu intervenciju i skretanje pažnje na svoj problem.

Ciljevi *Intervencije prijateljivanja* (Befriending Intervention) (Menesini et al., 2003) realizovane u dve italijanske osnovne škole bili su: (1) da se smanji učestalost nasilja kroz razvoj svesti nasilnika o svom i tuđem ponašanju, (2) da se poveća spremnost i sposobnost dece da pruže podršku žrtvama nasilja, (3) da se poboljša odgovornost i uključivanje od strane posmatrača, (4) da se poboljša kvalitet interpersonalnih odnosa u odeljenju, i (5) da se analiziraju moguće uzrasne i polne razlike povezane sa efektom intervencije.

Istraživanjem su obuhvaćene dve srednje škole iz centralne Italije (uzrast učenika se kretao od 11 do 14 godina). U dve škole, devet odeljenja (94 dečaka i 84 devojčice) bilo je deo eksperimentalne grupe, dok je preostalih pet odeljenja činilo kontrolnu grupu (63 dečaka i 52 devojčice). Intervencija je realizovana tokom jedne školske godine, od oktobra 1998. do maja 1999. godine.

Ovaj interventni program bio je realizovan na nivou odeljenja i bio je zasnovan na modelu prijateljivanja, koji omogućava učenicima da pružaju

drugima pomoć i praktikuju prosocijalne stavove u svakodnevnim interakcijama sa vršnjacima. Drugim rečima, ova praksa se zasniva na prirodnom procesima odgovornosti prema drugima, empatije, komunikacije, emocionalne podrške i recipročnih intervencija koje deca spontano primenjuju u svakodnevnim interakcijama. Primena programa prolazi kroz sledećih pet faza (Menesini et al., 2003):

1) Prva faza predstavlja *intervencije na nivou odeljenja*. Ova faza je usmerena na podizanje svesti svih učenika u odeljenju u pogledu značaja prosocijalnih načina ponašanja i podsticanje pozitivnog stava prema drugima. Tokom ove faze nastoje se izgraditi pozitivne vrednosti i stavovi prema značaju pomaganja drugima i informisanje o novom sistemu koji će biti organizovan na nivou škole.

2) Druga faza se odnosi na *selekciju učenika koji će biti u ulozi mentora*. Pritom se koristi kombinacija nekoliko tehnika selekcije potencijalnih mentora, prevashodno samonominacije i vršnjačke nominacije. U proseku, tri ili četiri učenika po odeljenju bude odabrano za ulogu vršnjaka mentora.

3) Treća faza predstavlja *obuku budućih mentora*. Nakon selekcije potencijalnih mentora vrši se obuka u pogledu veština i stavova potrebnih za uspešnu interakciju sa drugom decom. Deca prolaze kroz celodnevnu obuku ili se organizuju redovni sastanci tokom školskog dana. Nastavnici i stručni saradnici takođe učestvuju tokom ovih sastanaka. Obuka se odnosi na razvoj veština slušanja i komunikacionih veština kod budućih vršnjaka mentora.

4) Četvrta faza se odnosi na *rad u odeljenju*. Na kraju obuke vršnjaci mentori počinju da aktivno deluju na nivou odeljenja kroz sledeće aktivnosti: a) *sastanci na nivou odeljenja* koje organizuju nastavnici kako bi se analizirale i identifikovale potrebe određene dece; b) *uključivanje žrtava i druge dece kojoj je potencijalna pomoć potrebna* odnosi se na preliminarne sastanke sa decom kojoj je potrebna podrška kako bi se osigurao njihov pristanak za učešće u intervenciji; c) *dodeljivanje zadataka*, pri čemu se donosi plan u pogledu dodeljivanja specifičnih zadataka vršnjacima mentorima i uparivanja sa decom čiji će mentori biti; d) *nadzor*. Tokom realizacije intervencije, svake nedelje ili svake druge nedelje organizuju se redovni sastanci vršnjaka mentora sa nastavnicima koji nadziru njihov rad.

5) Poslednja, peta faza se odnosi na *obučavanje i druge dece iz odeljenja*, kako bi se sve više dece uključilo u program.

Rezultati ove studije ukazuju na činjenicu da je intervencija imala pozitivne efekte na učenike eksperimentalnih odeljenja, da je doprinela smanjenju negativnih ponašanja i promeni stavova odobravanja nasilničkog ponašanja. Nalazi koji se odnose na ulogu nasilnika i ulogu posmatrača posebno su relevantni. Autori smatraju da je intervencija sprečila eskalaciju negativnih ponašanja i stavova koji se često spontano razvijaju kod mladih na ovom uzrastu.

Uprkos činjenici da je ova intervencija imala za cilj da se pruži direktna podrška i pomoć žrtvama vršnjačkog nasilja, rezultati pokazuju da su glavni efekti vezani za promenu ponašanja nasilnika i posmatrača u socijalnom kontekstu vršnjačke grupe. Došlo je do promene školske klime koja je bila manje podsticajna za manifestovanje nasilničkog ponašanja i odobravanje tog ponašanja od strane posmatrača.

Promena školske klime predstavlja primarni faktor u prevenciji nasilničkog ponašanja (Greene, 2003; Vernberg & Gamm, 2003). Dok su žrtve nasilja nesrećne zbog svoje viktimizacije, njihov status se verovatno neće promeniti, osim ako ne dođe do promene socijalne klime u školi uz adekvatne bihevioralne odgovore na nasilničko ponašanje. Socijalna klima koja podstiče ili ignoriše nasilje može doprineti većem strahu dece koja su žrtve nasilja u školi da saopšte roditeljima ili nastavnicima da su viktimizirana. Pozitivna školska klima može motivisati žrtve da obaveštavaju odrasle o ovom problemu. Aktivnosti usmerene na prevenciju nasilja treba da se javljaju na svim nivoima školske zajednice (uključujući učenike, nastavnike i roditelje) i u okviru svih školskih aktivnosti. Ovakav pristup pruža učenicima osećaj sigurnosti jer govori da je nasilje nepoželjno i neprihvatljivo ponašanje.

Dakle, iz opisa navedenih programa i aktivnosti na kojima se zasnivaju može se primetiti da postoje brojni načini na koje vršnjaci mogu biti angažovani u cilju suzbijanja nasilja u školi. Učenici u tom pogledu mogu se naći u ulogama: medijatora, mentora, savetnika, učitelja (modela) ili prijatelja. Oni mogu vršiti socijalni pritisak na nasilnika u vidu slanja poruke da je nasilničko ponašanje neprihvatljivo. Vršnjaci mogu nastojati da pomognu viktimiziranom učeniku tako što će ga aktivno braniti, što će podsticati druge da zaustave nasilje ili tako što će obavestiti odrasle o nasilju.

Prednosti angažovanja vršnjaka u smanjenju nasilja prvenstveno se ogledaju u značaju uloge koju oni kao agensi socijalizacije imaju po druge učenike iz odeljenja. Ukoliko učenici svojim stavovima i ponašanjem modeluju da je nasilničko ponašanje neprihvatljivo i aktivno se suprotstavljaju njegovom ispoljavanju izvesno je da će takvo postupanje uticati na smanjenje nasilja među vršnjacima. Međutim, ne treba ni precenjivati ulogu koju vršnjaci kao akteri prevencije imaju. Dosadašnja praksa pokazuje da angažovanje vršnjaka samo po sebi nije dovoljno. Izvesno je da angažovanje vršnjaka neće imati dugoročne i dalekosežne posledice ukoliko predstavlja jedinu meru primenjenu u cilju smanjenja nasilja. Neophodno je primeniti preventivne i interventne mere na svim nivoima, počev od individualnog, preko odeljenja i vršnjačkih odnosa, nivoa škole kao celine, porodice učenika, lokalne zajednice i društva u celini. Jedino ukoliko dođe do usklađenog preventivnog i interventnog delovanja na svim navedenim nivoima možemo očekivati njihove dugoročne pozitivne efekte.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nesumnjiva je uloga koju vršnjaci imaju u smanjenju nasilja. Oni su u prednosti u odnosu na odrasle koji imaju autoritet ili moraju da deluju u okviru propisane i prilično krute uloge. Veća je verovatnoća da će učenicima biti upečatljivija tačke gledišta vršnjaka, zbog toga što su njihove strategije u socijalnim situacijama pogodnije od onih koje imaju odrasli. Vršnjaci se doživljavaju kao manje direktivni nego odrasli.

Odnos koji učenici imaju prema nasilničkom ponašanju i viktimizaciji drugih učenika zavisi od dejstva brojnih faktora. Od onih koji imaju uticaja na odnos učenika prema nasilju i viktimizaciji posebno se ističu struktura odeljenja, odeljenske norme, stavovi posmatrača prema nasilju i viktimizaciji, pol posmatrača, iskustva prethodne viktimizacije i ponašanje odraslih. Stoga, u nastojanju da se smanji učestalost nasilja u školi, kao i u nastojanju da se izazovu pozitivne promene na individualnom planu, važno je imati u vidu moguće efekte delovanja navedenih faktora. Potrebno je nastojati da se primenom odgovarajućih preventivnih i interventnih mera dođe do promena na pojedinačnom i opštem planu.

U radu su predstavljeni samo neki od postojećih programa u kojima su učenici glavni nosioci preventivnih i interventnih mera. Jasno je da se lista takvih programa time ne iscrpljuje, ali je navođenje svih postojećih programa i efekata njihove primene zbog karaktera i obima rada moralo biti izostavljeno.

Vršnjačka podrška podrazumeva selektovanje i obuku vršnjaka koji će imati ključnu ulogu u smanjenju nasilja kroz aktivan, prijateljski i savetnički odnos sa onim vršnjacima kojima je takva podrška potrebna. Karakteristike najefikasnijih sistema vršnjačke podrške su (Maskell, 2002: 107-108): „dobro su ustanovljeni, odgovaraju opaženim potrebama, dostupni su svima, mogu ih koristiti učenici u radu sa učenicima, pružaju odgovarajuću obuku i nadzor, imaju podršku škole i institucija van škole, i utkani su u kontekst lokalne zajednice.“

Pokazalo se da angažovanje učenika u programima koji su prevashodno namenjeni smanjenju vršnjačkog nasilja može imati značajne pozitivne efekte. Utvrđeno je da efekti programa namenjenih vršnjacima dovode do promena ne samo na individualnom i odeljenjskom, već i na nivou škole jer utiču na promenu celokupne školske klime i podstiču osećaj zajedništva i pripadnosti školi. Međutim, treba naglasiti da ovakva strategija sama za sebe nije dovoljan instrument prevencije nasilništva. Potrebno je preduzeti odgovarajuće mere koje će se istovremeno primenjivati na individualnom nivou, nivou porodice, škole, lokalne zajednice i društva u celini. Jedino tada možemo očekivati dugoročne pozitivne ishode preventivnih i interventnih programa.

LITERATURA

1. Baldry, A.C. (2005). Bystander Behaviour Among Italian Students. *Pastoral Care in Education*, 23(2), 30-35.
2. Camodeca, M., & Goossens, F.A. (2005). Children's opinions on effective strategies to cope with bullying: the importance of bullying role and perspective. *Educational Research*, 47(1), 93-105.
3. Dijkstra, J.K., Lindenberg, S., & Veenstra, R. (2008). Beyond the class norm: bullying behavior of popular adolescents and its relation to peer acceptance and rejection. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36(8), 1289-99.

4. Greene, M.B. (2003). Counseling and Climate Change as Treatment Modalities for Bullying in School. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 25(4), 293-302.
5. Hanish, L.D., Kochenderfer-Ladd, B., Fabes, R.A., & Martin, C.L. (2004). Bullying among young children: the influence of peers and teachers. U D.L. Espelage & S.M. Swearer (Ur.), *Bullying in American Schools – A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention*. (str. 141-161). Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
6. Holt, M.K., & Espelage, D.L. (2007). Perceived Social Support Among Bullies, Victims, and Bully-Victims. *Journal of Youth Adolescence*, 36, 984-994.
7. Lodge, J., & Frydenberg, E. (2005). The Role of Peer Bystanders in School Bullying: Positive Steps Toward Promoting Peaceful Schools. *Theory into Practice*, 44(4), 329-336.
8. Maskell, P. (2002). Peer mentoring: what is it. U M. Elliott (Ur.), *Bullying – A practical guide to coping for schools*, 3rd. edition (str. 104-114). London: Pearson Education Limited.
9. Menesini, E., Codecasa, E., Benelli, B., & Cowie, H. (2003). Enhancing Children's Responsibility to Take Action against Bullying: Evaluation of a Befriending Intervention in Italian Middle Schools. *Aggressive Behavior*, 29, 1-14.
10. Mishna, F., & Alaggia, R. (2005). Weighing the Risks: A Child's Decision to Disclose Peer Victimization. *Children and Schools*, 27(4), 217-226.
11. Pellegrini, A.D., & Long, J.D. (2004). Part of the Solution and Part of the Problem: The Role of Peers in Bullying, Dominance, and Victimization During the Transition From Primary School Through Secondary School. U D.L. Espelage & S.M. Swearer (Ur.), *Bullying in American Schools – A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention*. (str. 107-119). Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
12. Rodkin, P.C. (2004). Peer Ecologies of Aggression and Bullying. U D.L. Espelage & S.M. Swearer (Ur.), *Bullying in American Schools – A Social-Ecological Perspective on Prevention and Intervention*. (str. 87-

- 107). Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
13. Salmivalli, C. (2001). Peer-led Intervention Campaign Against School Bullying: Who Considered It Useful, Who Benefited. *Educational Research*, 43(3), 263-278.
14. Storch, E.A., Nock, M.K., Masia-Warner, C., & Barlas, M.E. (2003). Peer Victimization and Social-Psychological Adjustment in Hispanic and African-American Children. *Journal of Child and Family Studies*, 12(4), 439-452.
15. Vernberg, E.M., & Gamm, B.K. (2003). Resistance to Violence Prevention Interventions in Schools: Barriers and Solutions. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 5(2), 125-138.

PUPILS AS PARTICIPANTS IN PREVENTION OF BULLYING IN SCHOOLS

Marija Marković

University of Niš – Faculty of Philosophy, Department of Pedagogy

Summary

Students play an important role in creating a school climate that does not support bullying, given the fact that students are more often than teachers present when it happens and aware of the frequency of bullying. It has been shown that inclusion of students in the programs of bullying prevention contributes to the positive results of their application. It is very important that students become aware of their role in situations of bullying and that they develop appropriate social skills that will enable them to react appropriately. The paper aims to highlight the importance of engaging students in the framework of intervention and prevention programs implemented in the school context. We emphasize the ways in which students can be involved in the prevention of violence and present some of the violence prevention programs in which students played a key role.

Key words: Peers, school, bullying, prevention, intervention

Primljeno: 5.7.2014.

Prihvaćeno: 28.9.2014.